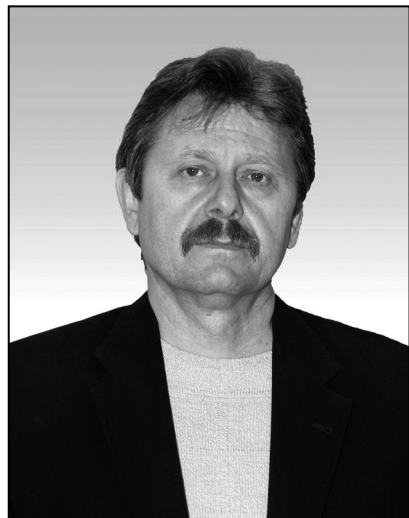

ПОСТАТІ

ЮРКО ТЮТЮННИК – ВИЗНАЧНИЙ ГРОМАДСЬКИЙ І ВІЙСЬКОВИЙ ДІЯЧ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ

Валерій КУЧЕР,
*начальник Університету українознавства
ЦБО ЗС України, заслужений працівник
культури України, полковник*

Щоб долучитися до відновлення історичної справедливості, варто погортати мало-відомі, раніше ретельно приховувані, сторінки життя славних синів українського народу. До таких по праву належить генерал-хорунжий армії Української Народної Республіки Юрко Тютюнник. У цій статті

ми знайомимо читача з його громадською та військовою діяльністю.

Ю. Тютюнник народився 20 квітня 1891 року у селі Будищах Пидинівської волості Звенигородського повіту Київської губернії у родині колишніх кріпаків Йосипа і Марини. Слід зазначити, що під ім'ям

Георгій Юрко Тютюнник фігурує тільки у дореволюційних російськомовних документах, але вже на початку української революції він приймає рішення іменуватися по-народному – Юрком [13, 6].

У сім'ї було дев'ятеро дітей, із них залишилося тільки п'ятеро – чотири сини й одна дочка. У шість років життя Юрко вже «пас батьківських і сусідських овець, заробляючи вісім – п'ятнадцять копійок на тиждень» [9, 28–29].

Восени 1899 року Ю. Тютюнник розпочав навчання у сільській школі, вже вміючи писати і читати. Шкільні роки залишили у нього приємні враження та спогади. Навчання у школі Юрко поєднував з роботою, а саме – пас влітку худобу на сільській толоці. У досі неопублікованих спогадах Ю. Тютюнника написано, що по жіночій лінії він був онуком Ярини Шевченко, сестри великого поета [12].

У юнацькі роки майбутній український воєначальник захоплювався садівництвом і бджільництвом, цьому значною мірою посприяв його вчитель, видатний селекціонер Смирненко. Життя, здавалось, готувало Юркові виключно мирну професію, далеку від грізних військових баталій. Але все склалося зовсім по-іншому.

В автобіографії Юрій Тютюнник назвав чотири найголовніші причини, які допомогли йому остаточно сформуватися національно свідомим українцем:

«Перше. На собі особисто і на своїй землі я відчув гніт влади, що була – «російською».

Друге. Всі земельні і неземельні великі маєтки в Україні належали людям чужої національності.

Третє. Зростав я в місцевості, де з роду в рід передавалися традиції козацької боротьби проти панів за Україну. Крім того, за дві верстви від нашого села була Кирилівка, де усі пам'ятали революційну проповідь (Тараса) Шевченка, що він її виголосив українською мовою.

Четверте. Вплив моїх старших братів, які ніколи не приховували від мене своїх почуттів» [9, 31].

«Киевская земская газета» опублікувала першу замітку Юрка Тютюнника, коли юнакові було 18 років, після чого йому відразу запропонували стати постійним кореспондентом газети. Він писав статті із сільського господарства, кооперації, садівництва тощо. Згодом він став співробітником ще декількох спеціальних журналів та почав готуватися до вступу в університет.

Детальніших відомостей про навчання Ю. Тютюнника немає. Сучасний дослідник І. Логвиненко стверджує: «Тютюнник робив перші кроки в дорослому житті учнем славетного патріота-українця Левка Семеренка у Млієві, після чого продовжив навчання в Уманському училищі землеробства і садівництва» [10, 15]. Згідно з іншими даними, 20 річний Ю. Тютюнник здобув атестат зрілості екстерном. У протоколі допиту ГПУ за 1929 рік занотовано: має незакінчену вищу освіту [2, 10–11]. Зрештою, в анкеті ГПУ Ю. Тютюнник зізнався: «...до 1913 р. працював у батьківському господарстві...» [2, 25].

На початку 1913 року доля занесла Ю. Тютюнника до Владивостоку, де він отримує призначення у 6-й Сибірський полк. Там Юрій зміг налагодити зв'язок із активними революційними елементами у військах і серед населення [9, 31–32].

У квітні 1914 року Ю. Тютюнникові присвоїли звання молодшого унтер-офіцера. Від самого початку Першої світової війни він перебував на бойових позиціях, але не особливо приховував на фронті свою ненависть до існуючої влади та вважав царських воєначальників ворогами України. З такими переконаннями він був ненадійним захисником «царя і отечества» [9, 31].

11 жовтня 1914 року в боях неподалік м. Лодзі він був важко поранений у голову. Після лікування знову був відправлений у 6-й Сибірський стрілецький полк, що тоді вів бойові дії поблизу озера Нароч.

На фронті Ю. Тютюнник перебував з квітня до липня 1915 року. Після двомісячної підготовки його відрядили до Києва, де він витримав випробування при 1-й Київській гімназії із подальшим зарахуванням до Горійської школи прапорщиків (Тифліська губернія) для проходження чотирьохмісячного навчання. Після закінчення школи у листопаді 1916 року йому було присвоєно звання прапорщика та відряджено до 6-го Сибірського полку. На фронті його знову поранено, але цього разу вже легко, проте загальний стан здоров'я значно погіршився через застуду. Після одужання його було направлено у розпорядження начальника штабу Одеського військового округу, а згодом – для подальшого проходження служби у 32-й запасний піхотний полк, який розташовувався у Сімферополі [11].

У Сімферополі Ю. Тютюнник – активний учасник українізації російських військових підрозділів колишньої Російської армії, процесу відродження українського життя на Кримському півострові та створення Українського полку імені П. Дорошенка у цьому місті. На II-му Всеукраїнському військово-му з'їзді він був обраний до Всеукраїнської ради військових депутатів та кооптований до складу Центральної Ради. Підтримав виступ полуботківців у Києві, брав активну участь у формуванні Вільного козацтва на Звенигородщині (у лютому 1918 року – кошовий отаман). Один із керівників Звенигородсько-таращанського повстання проти німецьких військ та гетьманської влади. Відомий військовий керівник Армії УНР – командував Залізною дивізією, Першим та Другим Зимовими походами. Генерал-хорунжий Армії УНР [5].

Портретна характеристика Ю. Тютюнника була такою: «невисокого зросту, міцно збудований, хоч і взагалі не показний, русявий з голубими очима, червоний на обличчі з енергійним підборіддям, він приваблював до себе своєю безпосередністю і щирим захопленням нашою визвольною справою. Це був молодий ще чоловік (років

*Юрко ТЮТЮННИК
генерал-хорунжий УНР*

коло 30), але з сильною волею і значним організаційним хистом» [4, 329].

Учасник листопадового рейду В. Яновський відзначав, що Ю. Тютюнник був «невисокий на зріст. Кремезний, міцно збудований, він справляв враження людини, яка має надзвичайну силу волі. На це вказувала якась надзвичайна будова його голови й особливо великі, з добрими м'язами руки, причому мав при звичаєння тримати праву стиснутою в кулак. Від нього всього віяло залізною волею. В той же час відчувалося, що ця людина закохана в собі й ставить себе вище від усіх» [14].

Безперечно, вплив на маси Ю. Тютюнника слід пояснити і його глибоким природним розумом та інтуїцією. Ватажок звенигородського козацтва був здатним глибоко осмислити суспільно-політичну ситуацію. Він писав: «Любов до України не була ніжною Любов'ю дитини. О, ні! то була гаряча, не знаюча компромісу любов молодого істоти до свого ідеалу. Один натяк з боку вождів,

що треба загинути в ім'я досягнення ідеалу, і маси готові були жертвувати своє життя знайденої батьківщині» [8, 31].

Ю. Тютюнник захоплювався ідеологією соціал-революціонізму, хоча він ніколи не належав до Української Партії Соціал-революціонерів (УПСР). Він зазначав у своїй автобіографії, що «симпатизував боротьбистам, вважаючи їх програму і тактику відповідною тогочасним політичним умовам» [8, 31]. Новостворений боротьбистами Революційний комітет призначив Ю. Тютюнника «командуючим правобережною Червоною армією, хоча сама «армія» мала у своєму складі не більше трьохсот багнетів» [8, 31]. Незабаром відділи РСЧА вступили до Києва, і «армія» отримала наказ «влитися» до однієї з червоних частин. Після поїздки до Звенигородки за дорученням ЦК партії боротьбистів, Ю. Тютюнник повернувся до Києва, де був заарештований і провів одну ніч у ЧК, після чого отримав від М. Шинкаря лист для отамана М. Григор'єва, який тоді підтримував Радянську владу [8, 31].

Про свою партійну приналежність і перехід на бік радянської влади Ю. Тютюнник писав: «Будучи по своїх переконаннях, перш за все, націонал-революціонером і українцем, я пішов служити українській робітничо-селянській владі, пішов тому, що вважав її «українською» [8, 43].

Не знаходячи можливості залишитися на посаді Начальника штабу М. Григор'єва у силу погромних тенденцій отамана та його оточення, Ю. Тютюнник відмовився від цієї ролі і взяв на себе командування однією з бригад. Його відмова від посади Начальника штабу викликала у М. Григор'єва недовіру до нього, і він визначив найпівденніший напрям для операцій на Катеринославщині, бажаючи дати йому (Ю. Тютюннику – *В. К.*) можливість безпосереднього зв'язку з «незалежниками» і боротьбистами або військами Директорії [8, 43].

Загалом, необхідно відзначити, що Ю. Тютюнник робив українську справу там, де йому доводилося бути. Драматичні об-

ставини Першого Зимового походу кінця 1919 – початку 1920 років знову окрилили душу непосидючого командира і захопили у свій вир. На чолі Київської групи Ю. Тютюнник пройшов від першого до останнього дня, отримав за Зимовий похід найвищу нагороду УНР – орден лицарів Залізного Хреста № 2 та військове звання – генерал-хорунжий Армії УНР.

Ю. Тютюнник бачив героїзм зблизка через будні, так би мовити, із середини, і виніс віру у високі можливості людського духу. Одночасно, інтуїтивно він осягнув і прірву згасання ентузіазму без належного його підживлення, але це його не зупиняло. Незважаючи ні на що, Ю. Тютюнник включався в історичний процес, навіть знаючи наперед, що почата справа буде невдалою, як, наприклад, при підготовці Другого Зимового походу у листопаді 1921 року, коли вже вкотре виникли проблеми українського війська: нестача зброї, набоїв, одягу та взуття, продовольства. Але це з надлишком компенсувалося святою самопожертвою заради України.

З приводу такої своєї зятятості Ю. Тютюнник писав: «Потрібно було боротися, щоб боротьбою довести життєздатність української нації й української національної ідеї, тому що мертвою є та ідея, на захист якої ніхто не хоче стати до боротьби і лити кров...» [8, 55].

Непересічного командира помітили більшовицькі спецслужби ще в часи григор'євщини. У довіру до Ю. Тютюнника втерся уродженець Олександрії, але й одночасно – агент ЧК, Григорій Львович Заярний, згодом сотник Армії УНР. Він завжди був поруч, часом, як тінь, слідуючи за генерал-хорунжим [3] у Першому і Другому Зимових походах. Повстанці Другого Зимового походу прорвалися глибоко у червоний тил, дійшовши майже до Києва, намагаючись підняти всенародне повстання і таким чином відновити українську національну державність. Через зраду похід виявився невдалим, багато з його учасників загинули в боях, а

інші потрапили у полон і були розстріляні біля селища Базар.

Всі учасники рейду, що змогли відійти у Польщу, були знову інтерновані у таборах українських військ, причому радянська влада наполягала на депортації поза межі Польської держави чільних діячів петлюрівської еміграції, у тому числі і генерала Ю. Тютюнника, вбачаючи в його особі одного із найнебезпечніших своїх потенційних ворогів.

Ю. Тютюнник не змирився з поразкою і намагався своєю активною діяльністю докорінно змінити ситуацію – як в еміграційному середовищі, так і на теренах Радянської України. За ним стежили всі – і поляки, і петлюрівці, і ГПУ. Кілька разів він ледь не опинявся в руках більшовиків, та йому щоразу вдавалося успішно уникати арешту.

Влітку 1923 року чекісти розробили та успішно впровадили в життя операцію під кодовою назвою «Тютюн», за якою їм вдалося через Г. Заярного заманити Ю. Тютюнника на окуповану Україну.

16-го червня 1923 року, після того, як Ю. Тютюнник переправився через р. Дністер, його було заарештовано. Широкий публіці було повідомлено, що він здався добровільно. Уряд УРСР навіть запропонував Тютюннику викладацьку роботу у Харківській школі червоних старшин, із чим генерал погодився. Він розумів, що його невеликі за обсягом роботи «Революційна стихія» і «Зимовий похід 1919–20 рр.», видані за кордоном до арешту, є актуальними підручниками тактики і стратегії підпільно-повстанської та партизанської війни. Тому він похмуро жартував при зустрічі із знайомими, коли запитували, чим він займається: «Даю виклади бандитизму» [9, 26].

Окрім того, він активно працював над мемуарами, писав кіносценарії. Цей зовнішній бік його життєвого укладу залишає широке поле для здогадів та роздумів. Чи не контактував з іншими діячами українського руху, котрі вжилися у більшовиць-

кому середовищі? Чи не включився у якусь заборонену діяльність? Що стало, зрештою, причиною його арешту у 1929 році? Особисті чи загальнополітичні чинники привели до цього?

Можливо, хтось мекістофельськи розумний вичитав у його творах присуд собі? Ю. Тютюнник ніколи не приховував своїх глибоких національних переконань. Адже й сьогодні актуальними є застороги Тютюнника. Наведемо декілька висловлювань з його праць та інших джерел:

«У таборі національних ворогів раз у раз можна знайти союзників, але ніколи приятелів, бо їх там нема. Такі союзники охоче допоможуть руйнувати твою державу і ніколи не допоможуть її будувати» [1].

«Ми воюємо за те, за що й спершу воювали – за право Українського Народу порядкувати на своїй землі, за Народну Владу. Йде весна. Гуртуйтеся! Будемо впроваджувати непроханих гостей. Рушниці мусять бути прочищені й змазані. ...Під час повстань ні один ворог не повинен утікати з України. ...Вся влада мусить бути в руках Українського трудящого люду. Геть від влади чужинців, спекулянтів та самозванців! Україною будуть правити люде, яких вибере народ» [6, 302].

«Ми мали сприяючі умови, щоб творити... Ми мали знаменитий матеріал для будівлі – спалахнувши революційним ентузіазмом народні маси. Та серед керманічів Центральної Ради не знайшлося людини з творчим генієм. В нас були каменярі і часом непогані, але не було архітекторів-творців. Ми не мали провідників. Ті люди, що вважали себе провідниками, не були ними. Час, дорогий час, минав: умови змінювалися не на нашу користь; дорогоцінний матеріал псувався... Провідники боялися рішучих слів, а ще більше боялися рішучих справ...» [8, 48].

Ю. Тютюнник, на відміну від інших українських політиків, чітко усвідомлював, що національна ідея може бути реалізована тільки на ґрунті національного українсько-

го буття. Разом з тим, він реально оцінював тогочасні умови українського життя і знав, наскільки вони ускладнилися і розділися у своїй сутності на три головні складові – державно-політичну, етнокультурну та імперсько-колоніально спрямовану. Він розумів, що на практиці «розвести» ці складові української національної ідеї і подати їх ізольовано, у чистому вигляді, неможливо. Він передбачив, що позиція Радянської влади, якщо вона не зміниться у більш прогресивну площину, у майбутньому призведе до вихолощення та згорання всього етнічного та національного на теренах України.

Реально оцінюючи суспільно-політичну та економічну ситуацію і усвідомлюючи всі її наслідки для суспільства, Ю. Тютюнник зазначав: «Формальна рівність дає пригнобленій нації не більше, ніж формальне політичне рівноправ'я дає робочим масам капіталістичної держави, де засоби пригноблення все ж залишаються і на майбутнє в руках тих, що пригноблюють. Якщо комуністична партія безповоротно до кінця доведе принципи своєї програми з національного питання в життя, – це буде Революція, по своїх наслідках що має не менше значення, ніж Революція Соціальна. Але, безумовно, реалізація цієї програми зустрічатиме на своєму шляху не менше перешкод, ніж вирішення соціальних питань. Для проведення в життя програми з національного питання буде потрібно сильну напругу впродовж довгого ряду років» [8, 56]. Наскільки ж актуально звучать ці слова й сьогодні!

Він констатував: «Особисто я ніколи не був принциповим противником радянської влади, як влади Українських робітників і селян, – навпаки, якраз при такій формі влади я вважав забезпеченим від участі в управлінні Україною буржуазії ворожих Україні національностей, яка лише і була на Україні. Лише переконання, що Радянська влада була маскою походу російського націоналізму на Україну, змушувало мене довго і наполегливо боротися проти неї» [9, 54].

Дослідник Олег Божко, який озnaio- мився з кримінальною справою Ю. Тютюнника, стверджує, що «ні в автобіографії, ні під час допитів 1929 р. Ю. Тютюнник не дав якихось докладних відомостей про діяльність інших осіб, з якими був пов'язаний спільною політичною і військовою діяльністю... Матеріали справи 1929 р. дають можливість припустити, що в 1923–1924 рр. Ю. Тютюнник нікого ГПУ не видав...» [9, 26].

Отже, остаточно «присвоїти і використати» Юрія Тютюнника більшовикам так і не вдалося. Він залишався налаштованим опозиційно, і на весну 1929 року в одній приватній розмові сказав, що при такій політиці советська влада на Україні, без сумніву, впаде, та що на її місце прийде фашизм. Про цю розмову донесли в ГПУ. Тютюнника арештували і вислали в Москву.

Смертний вирок колегія ОГПУ винесла 3 грудня 1929 р. 20 жовтня 1930 року присуд було виконано. Згодом були знищені й ті, хто «вивів» генерал-хорунжого з-за кордону» [7, 83].

Однак, 27 листопада 1997 року Юрка Тютюнника офіційно було реабілітовано «...у зв'язку з відсутністю сукупних доказів, які підтверджують обґрунтованість притягнення до відповідальності».

Підсумовуючи, варто зазначити, що Ю. Тютюнник був ворогом більшовизму, проте процес формування його національної свідомості був складним і став відповіддю на виклики тогочасного світу. Помилки Тютюнника, зокрема, його наївна віра у прихильність радянської влади до селянських мас, були властиві не лише йому: мільйонні селянські маси, введені в оману, повністю відчували на собі весь тягар радянської влади у часи голодоморів і репресій.

Ю. Тютюнник – вояк-українець, патріот, перед очима якого постійно стояла невмируща козацька Україна, якій він був готовий служити незалежно від форми державного управління і її політичного самостійницького проводу, що він і довів як своєю військовою службою в Українській Армії та ро-

ботою в Центральній Раді за часів Української Народної Республіки, так і активною національно-державницькою позицією під час виконання службових обов'язків на різних посадах за часів Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Надзвичайно актуальними залишаються слова Ю. Тютюнника: «Минає час, і учасники боротьби забувають факти. Великий і неоцінимий, кров'ю найкращих синів

народу куплений досвід може бути втрачений для загалу нації. Досвід боротьби – найдорожчий національний скарб, і мусимо його передати в цілості молодшим поколінням, що мають нас заступити в будучих етапах боротьби» Це визначення як підсумок напрямку боротьби за державність України залишив для наступних поколінь Юрій Тютюнник.

ДЖЕРЕЛА

1. Багацький Л. Героїка двадцятих. Людина – проблема // Вечірня газета. – 2006. – 4 квітня.
2. Державний архів СБУ. – Ф.6, спр.73862.
3. Кравцевич-Рожнецький В. Дорога до Базара // Дзеркало тижня. – 2001. – №46(370). – 24–30 листопада.
4. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К. : Темпора, 2003.
5. Масненко В. Невитребуваний державотворчий потенціал. Українські громадсько-політичні діячі ХХ ст. – уродженці Черкащини // Прес Центр. – 2007. – №34 (109). – 22 серпня.
6. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. – К. : Темпора, 2008.
7. Романчук О. Суперник головного отамана // Дзвін. – 1991. – №7.
8. Тютюнник Ю. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–20 рр. – Львів : Універсум, 2004.
9. Тютюнник Ю. Й. [Автобіографія]. (Публікація О. Божка) // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1998. – №1/2. (6/7).
10. Україна. – 1989. – №15.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4, оп.1, спр. 569. – Арк. 177.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1077, оп. 4, спр. 2. – Арк.3.
13. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник. – Л. : Світ, 2000.
14. Яновський В. За Україну, за її волю // Другий Зимовий похід. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1995.